

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Aralık / December 2023, 21: 311-340

İbn-i Hazm'a Göre Ehl-i Re'y ve Günümüze Yansımaları

Mustafa KESKİN

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dr., Akdeniz University Faculty of Theology
Antalya, Türkiye
mustafakeskin39@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-3549-9345

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi /Research Article

Geliş Tarihi / Received: 29 Ağustos/ August 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 6 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı/ Issue: 21 Sayfa /Page: 311-340.

Atıf / Cite as: Keskin, Mustafa. "İbn-i Hazm'a Göre Ehl-i Re'y ve Günümüze Yansımaları [Ahl al-Ra'y According to Ibn Hazm and Its Repercussions on Present]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 21 (December 2023): 311-340.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1352110>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Ahl al-Ra'y According to Ibn Hazm and Its Repercussions on Present

Abstract

The differences of opinion and political conflicts that emerged among Muslims after the death of the Prophet, which started primarily on the issue of imāmah and included different issues in the historical process, brought with it theological separation and sectarianism. With the emergence of theological factions and sects, a large-scale competitive environment emerged among Muslims. The factions and sects that emerged as a result of these divergences have constantly occupied the agenda of Islamic society in terms of the methods they follow and the main sources they use in order to be closer to religion. Since the first period, the efforts of political factions to link their intellectual activities with religion have been considered as a natural situation. Each political movement searched for religious sources and endeavoured to find evidence from the Qur'an and Sunnah to legitimise their positions. The concepts of Ahl al-Ra'y and Ahl al-Hadīth, which started to be used from the Sahāba period and developed and systematised in the following periods, are two basic concepts that cause divisions among Muslims. Both concepts have been used since the early periods of Islam until today. However, the followers of Ahl al-Ra'y, also known as the Iraqi Kufa school, who resorted to rational jurisprudence and qiyas in matters that did not have a definite ruling in the Qur'an and Sunnah, were constantly subjected to criticism from the followers of Ahl al-Hadīth, who defended the idea that all religious rulings were present in the letter of the texts. Abū Hanīfa, who is regarded as the greatest representative of Ahl al-Ra'y, has been at the centre of these criticisms due to the fact that he resorted to rā'i and qiyas on the one hand, and on the other hand because he was seen as a member of the Murji'ah. Ibn Hazm, who was the most important representative of the Zāhirī understanding in his time, was on the side of Ahl al-Hadīth in terms of thought. In line with the Zāhirī understanding he represented, he criticised both Abu Hanīfa and other opponents who did not think like him in a harsh manner. The two-century period starting from the beginning of the second century of Hijri and continuing until the beginning of the fourth century is a period in which mujtahid imams were trained, their own methods of ijtihad were developed and the science of fiqh was edited. The jurisprudential divergence that emerged as "Medina-Kūfa" schools or "Hejazites-Iraqites" began to be known as Ahl al-Ra'y and Ahl al-Hadīth from the second Hijri century onwards, and this schooling continued throughout history. Almost all of the sects and factions that emerged in the history of Islamic thought are based on either Ahl al-Ra'y or Ahl al-Hadith in terms of religious thought. The Zāhirist, traditionalist, modernist, Salafist communities and intellectual currents that have emerged today, as in the past, are also consciously or

unconsciously fed by these two mentalities. When the works of the scholars representing the Zāhirī understanding of the theory of faith reached the present day and were published, they had a significant impact on the traditionalist, radical and Salafist movements that propagated the return to the Sunnah, especially in the Arab world. Thus, many Muslims have been evaluated based on their deeds and political preferences and have been subjected to takfir. So much so that a kind of Khārijite fanaticism began to re-emerge among Muslims. When the sects and factions that emerged in the history of Islamic thought are re-evaluated in terms of Ahl al-Ra'y and Ahl al-Hadith and how these two understandings are reflected in them is determined, it would be understood how important these two basic approaches are in understanding Islam and that these two thought structures have veins extending to all sects and factions. The understanding of the faith of Muslim groups directly affects the perspectives of Muslims towards each other and others and the worldviews of religious groups since the early years of Islam, as in the past and today. For this reason, a good understanding of these two mindsets and a correct presentation of the theories of faith would contribute to the understanding and comprehension of the tragic situation in which Muslims find themselves and to put forward new solutions. Therefore, it is thought that it is important to analyse Ibn Hazm's thought structure and the understanding he opposed in order to comprehend the differences of opinion and the causes of conflict between Muslims in the past and today. For this reason, our study focuses on Ibn Hazm's view of "Ahl al-Ra'y" and its reflections on the present day.

Keywords: History of Sects, Ahl al-Hadith, Ahl al-Ra'y, Ahl al-Sunnah, Ibn Hazm.

İbn-i Hazm'a Göre Ehl-i Re'y ve Günümüze Yansımaları

Öz

Hız Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında ortaya çıkan, öncelikle imâmet konusunda başlayan ve tarihi süreç içerisinde farklı konuları da içeren fikir ayrılıkları ve siyasî çatışmalar, beraberinde itikadî açıdan ayrışmayı ve fırkalaşmayı getirmiştir. İtikadî fırkaların ve mezheplerin ortaya çıkmasıyla birlikte Müslümanlar arasında geniş çaplı rekabet ortamı meydana gelmiştir. Bu ayrışmalar sonucunda ortaya çıkan mezhep ve fırkaların gerek izledikleri yöntem gerekse dine daha yakın olmak maksadıyla kullandıkları asıl kaynaklar bakımından, İslâm toplumunun gündemini sürekli meşgul etmiştir. Zira, ilk dönemden itibaren siyasî fırkaların kendi düşünce faaliyetlerini dinle irtibatlandırma çabaları doğal bir durum olarak değerlendirilmiştir. Her bir siyasî akım dinî kaynak arayışına girerek kendi konularını meşru kılmak için Kur'an ve sünnetten delil bulma gayretinde olmuşlardır. Sahâbe döneminden itibaren kullanılmaya başlayan ve sonraki dönemlerde gelişerek sistemleşen ehl-i re'y ve ehl-i hadîs kavramları da Müslümanlar arasında ayrışmaya neden olan temel iki kavramdır. Her iki kavram da İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren günümüze gelinceye kadar kullanılagelen kavramlardır. Ancak Kur'an ve sünnette kesin bir hükmü bulunmayan meselelerde, aklî içtihad ve kıyasa başvuran ve Irak Kûfe ekolü olarak da bilinen ehl-i re'y taraftarları, bütün dinî hükümlerin nasların zâhirinde mevcut olduğu fikrini savunan ehl-i hadîs taraftarlarının eleştirilerine sürekli maruz kalmıştır. Ehl-i re'y'in en büyük temsilcisi kabul edilen Ebû Hanîfe, bir taraftan re'ye ve kıyasa başvurmuş olması yönüyle, diğer taraftan da Mürchie'den görülmesi nedeniyle bu eleştirilerin merkezinde olmuştur. Yaşadığı dönemde Zâhirî anlayışın en önemli temsilcisi olan İbn Hazm ise düşünce itibarıyla ehl-i hadîs tarafında yer almıştır. Temsil ettiği Zâhirî anlayış doğrultusunda gerek Ebû Hanîfe'yi gerekse kendileri gibi düşünmeyen diğer muhalifleri sert bir üslupla tenkide tabi tutmuştur. Hicrî ikinci asrın başından başlayarak dördüncü asrın başlarına kadar devam eden iki asırlık dönem, müctehid imamların yetiştiği, kendilerine ait ictihad metodlarının geliştiği ve fıkıh ilminin tedvin edildiği bir dönemdir. "Medine-Kûfe" ekolleri veya "Hicâzlular- Iraklılar" şeklinde ortaya çıkan fikhî ayrışma, II. hicri asırdan itibaren ehl-i re'y ve ehl-i hadîs olarak anılmaya başlanmış ve bu ekolleşme tarih boyunca devam etmiştir. İslâm düşüncesi tarihinde ortaya çıkan mezhep ve fırkaların hemen hepsi dinî düşünce bakımından ya ehl-i re'y ya da ehl-i hadîs anlayışına dayanmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde ortaya çıkan zâhirci, gelenekçi, modernist, selefî cemaat ve fikir akımları da aynı şekilde bilinçli ya da bilinçsiz olarak bu iki zihniyetten beslenmektedirler. Zâhirî anlayışı temsil eden âlimlerin, iman nazariyesini konu alan eserlerinin günümüze kadar ulaşip yayımlanmasıyla birlikte özellikle Arap dünyasında sünnete dönme propagandası yapan gelenekçi,

radikal ve selefi hareketler üzerinde önemli etkisi olmuştur. Müslüman pek çok kimse böylece amellerine ve siyasi tercihlerine bakılarak değerlendirilmiş ve tekfir edilme yoluna gidilmiştir. Öyle ki Müslümanlar arasında bir çeşit Hâricî fanatizmi yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır.

İslâm düşüncesi tarihinde ortaya çıkan mezhep ve fırkalar ehl-i re'y ve ehl-i hadîs taraftarlığı bakımından yeniden değerlendirilmek suretiyle bu iki anlayışın kendilerine nasıl yansıdığı tespit edildiğinde bu iki temel yaklaşımın İslâm'ı anlamada ne kadar önemli olduğu ve bu iki düşünce yapısının bütüm mezhep ve fırkalara uzanan damarlarının bulunduğu anlaşılacaktır. Müslüman grupların iman anlayışı, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların birbirlerine ve başkalarına karşı bakış açılarını ve dinî grupların dünya görüşlerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle bu iki zihin yapısının iyi anlaşılması ve iman nazariyesinin doğru bir şekilde ortaya konulması, Müslümanların içinde buldukları trajik durumu anlayıp kavramaları ve yeni çözümler ortaya koymaları konusunda katkı sağlayacağını umuyoruz. Dolayısıyla Müslümanlar arasında geçmişte ve günümüzde yaşanan fikir ayrılıklarını ve çatışma nedenlerini anlayabilmek için İbn Hazm'ın düşünce yapısı ile muhalif durduğu anlayışın iyi tahlil edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda İbn Hazm'ın "ehl-i re'y"e bakışı ve günümüze yansımaları konu edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Ehl-i Hadîs, Ehl-i Re'y, Ehl-i Sünnet, İbn Hazm.

Giriş

Re'y kavramı Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemden itibaren kullanılagelen bir kavramdır. Bu kavram daha sonra Emevîler döneminde Irak'ta ortaya çıkan Kûfe ekolünü ifade etmek için kullanılan bir isim haline gelmiştir. Abbâsîler dönemine gelindiğinde ise Kûfe ekolü, "ehl-i re'y" olarak anılmaya başlanmıştır. Genel olarak, akli kullanarak fikir üretme metodunu benimseyenler için kullanılan ehl-i re'y tabiri bu dönemde Ebû Hanîfe'yi ve onun öğrencisi konumunda bulunan diğer Kûfeli fakihleri ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Ehl-i re'y'in fikirleri, özellikle bu ekolün karşısında duran, hadisleri mümkün olduğunca yoruma ve kıyasa başvurmadan uygulamaya çalışan ehl-i hadîs tarafından Kur'an ve sünnete uygun olmadığı düşüncesiyle reddedilmiştir. Her iki ekol, karşılıklı olarak birbirlerinin eleştirilerine ve suçlamalarına sürekli maruz kalmıştır.

Sahâbîler zamanından itibaren kullanılmaya başlanan ehlü'l-hadîs, sâhibü'l-hadîs ve ashâbü'l-hadîs tabirleri ise genel olarak ilk zamanlarda hadis öğrenim ve öğretimiyle uğraşan kimseleri kastetmek için kullanılmıştır. Daha sonraları "işlediği amelleri hadislerde belirtilen esaslara uygun olarak yapmaya çalışan kimse" anlamını kazanan ehl-i hadîs terimi; "hadisleri yorumlamaksızın ve kıyasa başvurmaksızın anlayıp yerine getirmek, akli ve edebî ilimlerin yerine nakli ilimlerle meşgul olmak" şeklinde tanımlanmaktadır.²

Hicrî ikinci asrın başından başlayarak dördüncü asrın başlarına kadar devam eden iki asırlık dönem, müctehid imamların yetiştiği, kendilerine ait ictihad metodlarının geliştiği ve fıkıh ilminin tedvin edildiği bir dönemdir. "Medine-Kûfe" ekolleri veya "Hicâzlılar- Iraklılar" şeklinde ortaya çıkan fikhî ayrışma II. hicri asırdan itibaren ehl-i re'y ve ehl-i hadîs şeklinde telaffuz edilmeye başlanmış ve bu ekolleşme tarih boyunca devam etmiştir.³

Yaşadığı dönemde Zâhirî düşüncenin en önemli temsilcisi olan İbn Hazm (ö. 456/1063), kendi fikirlerini İslâm dininin aslî kaynaklarıyla ve aslî delilleriyle örtüştüğünü ortaya koyma gayretinde olmuş ve itikadî tercihlerinin Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğunu, dolayısıyla Ehl-i

¹ M. Esat Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/523.

² Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/507.

³ Salim Öğüt, "Ehl-i Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/508.

Sünnet'in Zâhirîler olduğunu ileri sürmüştür.⁴ Ehl-i Sünnet'i, "ehlu'l-hak" olarak gören İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'in dışında kalanları ise "ehlu'l-bid'a" şeklinde adlandırmaktadır. İbn Hazm'a göre Ehl-i Sünnet kavramının içine girenler şunlardır:

"Öncelikle sahabe ve onların yolunu takip eden tâbiûnun büyükleri, daha sonra ehl-i hadîsten olanlarla birlikte asırlar boyu geçmişten günümüze gelen ve ehl-i hadîsin yolundan giden fakihler, ayrıca bunların dışında dünyanın neresinde olursa olsun onları takip eden kimselerdir."⁵

İbn Hazm'a göre bu tanımın dışında kalanlar "ehlu'l-bid'a" kabul edilmektedir ve onun bu tanımlamasında "ehl-i rey" bulunmamaktadır.

1. İbn Hazm: (ö. 456/1064)

İbn Hazm'ın isim ve şeceresi kaynaklarda, "Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm b. Gâlib b. Sâlih b. Halef b. Ma'dan b. Süfyân b. Yezîd" olarak bilinmektedir. Künyesi Ebû Muhammed olup eserlerinde genel olarak bu künyeyi kullanmıştır. Fakat "İbn Hazm" ismiyle meşhur olmuştur. Ayrıca yaşadığı ülkeye nispetle el-Endelüsî, doğup büyüdüğü ve yetiştiği şehre nispetle el-Kurtubî ve etnik kökenine nispetle de el-Fârisî nispesiyle anılmaktadır.⁶ "Fakih, hadisçi, usulcü, tarihçi, edebiyatçı ve şair" gibi pek çok yönlü bir âlim olan İbn Hazm, Zâhiriyye mezhebinin de en büyük temsilcisidir.⁷ Çağdaşı Sâid b. Ahmed el-Endelüsî'ye (ö. 462/1068) yazdığı bir mektupta, Kurtuba'ya bağlı "Rabaz-ı Minyeti'l-Muğîre"de 7 Kasım 994 tarihinde doğduğunu belirtmiştir.⁸ Vefat tarihi 456/1064 olarak kayıtlara geçen İbn Hazm'ın 72 yaşında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁹

⁴ Galip Türcan, "İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği", *Milel ve Nihal* 6/3 (2009), 82.

⁵ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, çev. Halil İbrahim Bulut (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/77.

⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/44.

⁷ H. Yunus Apaydın, "İbn Hazm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/39.

⁸ Apaydın, "İbn Hazm", 20/39; Mehmet Dalkılıç, *İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri* (İstanbul: Lale Kitabevi, 2005), 72; İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, nşr. İzzet el-Attar Hüseyini (Kahire: Mektebetü Neşrû's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1995), 396.

⁹ Dalkılıç, *İslam Mezhepleri*, 72; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1993), 12/237.

Nesebi hakkında bilgi veren kaynakların büyük çoğunluğuna göre İbn Hazm, aslen Farslıdır.¹⁰ Fakat İbn Hazm'ın çağdaşı olan Sâid el-Endelüsî ve İbn Hayyân gibi bazı tabakat yazarları onun Farslı oluşuna şüphe ile yaklaşmışlardır. İbn Hazm'ın İslâm'da ortaya çıkan bid'atların ve sapkın fırkaların Farslar'dan kaynaklandığı¹¹ yönünde ifadeleri bulunmaktadır. Bazı yazarlar bu durumdan hareketle İbn Hazm'ın Farslı olmadığını söylemektedirler. Dozy ve Peres gibi birçok İspanyol tarihçisi ise Sâid el-Endelüsî ile İbn Hayyân'ın bu konudaki şüpheli yaklaşımlarından da destek alarak İbn Hazm'ın aslen Farslı olmayıp İspanyol asıllı olduğunu iddia etmişlerdir. Bazı yazarlar ise İbn Hazm'ın annesinin İspanyol olduğunu ileri sürmüştür.¹² İhsan Abbas da İbn Hazm'ın bir şiirine atıfta bulunarak; "O, kendisinin Fars asıllı olduğunu açıklamıştır" ¹³ diyerek bu duruma açıklık getirmiştir.¹⁴

İbn Hazm, Endülüs'te siyasi açıdan önemli bir yere sahip bulunan varlıklı ve kültürlü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Ahmed b. Saîd, Âmirî devletinin kurucusu İbn Ebû Âmir (el-Mansûr) ile oğlu Abdülmelik el-Muzaffer'in vezirliğini yapmıştır. İbn Hazm'ın annesi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ebu Bekir adında kendisinden bir yaş büyük bir kardeşi vardır. İki kardeş, çocukluk zamanlarını vezir olan babalarının Kurtuba'daki sarayında maddi açıdan bolluk içinde geçirmiş ve aynı zamanda başarılı bir eğitim hayatları olmuştur.¹⁵ El-Humeydî ve el-Merâkeşî de İbn Hazm'ın babasının Emevî idaresinin ileri gelenlerinden biri olması nedeniyle oldukça iyi bir terbiye ve eğitim aldığını ifade etmektedirler.¹⁶

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Fettûh Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis fî târîhi ulemâi Endelüs*, nşr. İbrahim el-Enyârî (Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısri, 1989), 308; İbn Beşkûvâl, *es-Sıla*, 415.

¹¹ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal* (Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, 1320), 2/115.

¹² Apaydın, "İbn Hazm", 20/39; Şahabettin Ergüven, "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri", *İslâmî İlimler Dergisi* 3/1 (Bahar 2008), 177.

¹³ İhsan Abbas, *Târîhu'l-edebi'-Endelüsî* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1985), 1/303-304.

¹⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/45.

¹⁵ Apaydın, "İbn Hazm", 20/40; Ergüven, "İbn Hazm", 178; İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/47.

¹⁶ Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, 491; Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid Merâkeşî, *el-Mu'cib fî ahbari'l-mağrib telhîsi*, nşr. Muhammed Said el-Uryân-Muhammed el-Arabî (Kahire: Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1963), 76.

İbn Hazm, doğduğu yer olan Kurtuba'nın yanı sıra Endülüs'ün Elmeriye (Almeria), Şâtibe, Balensiye (Valensiya) ve İsbîliye (Sevilla) gibi şehirlerinde hem ilim tahsil etmiş, hem de öğrenci yetiştirmiştir. Yaşadığı dönemde herhangi bir ilim dalında ihtisaslaşma olmadığından fıkıh, hadis, edebiyat, şiir ve tarih gibi pek çok alanda ilim tahsil etmiştir.¹⁷ Aklî ve naklî ilimlerin hemen hepsini tahsil eden İbn Hazm, tahsil ettiği bu ilimlerde yüksek derecelere ulaşmıştır.¹⁸ İbn Hazm'ın ilim tahsili hakkında İhsan Abbas; "Çağındaki bilgi çeşitlerinin tümünü kuşattığı için İbn Hazm'ın çok yönlü olan kültürünün sınırlarını belirlemek oldukça zordur" ifadesini kullanmaktadır.¹⁹

Endülüs medeniyetinin önemli şahsiyetlerinden ve büyük düşünürlerinden olan İbn Hazm, aynı zamanda güçlü bir cedelci olarak bilinmektedir. İslâmî ilimlerin yanı sıra felsefe, mantık ve tıp gibi pek çok alanda kendisini yetiştirmiş seçkin bir âlimdir. Bütün bunların dışında iyi bir eleştirmen, edebiyatçı ve şair olarak da şöhret olmuştur. Ebû Mervan b. Hayyan (ö.469/1076), İbn Hazm'ın edebiyat, felsefe, mantık, cedel, fıkıh, hadis ve soybilim gibi ilimlerde büyük bir birikime sahip olduğunu ve bu ilim dallarının hepsinde çok sayıda eser telif ettiğini söylemektedir.²⁰ İbn Hazm'ın takriben 80.000 varak civarında 400 cilt telif eserinin olduğu,²¹ böyle bir başarının Taberî hariç hiç kimseye nasip olmadığı söylenmektedir. Endülüs halkı içerisinde en geniş bilgiye sahip olarak bilinen İbn Hazm'ın İslâmî ilimleri en çok tahsil eden bir âlim olduğu ifade edilmektedir.²²

Pek çok bilim dalında gerek matbu, gerek yazma ve gerekse risâleler halinde bulunan eserlerinden "*el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ'i ve'n-nihal, el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm, el-Muhallâ, Tavku'l-hamâme, el-Usûl ve'l-Furû', el-Mufâdale beyne's-sahâbe*" adlı eserler onun eserlerinin sadece bir kaçıdır.²³ Çalışmamızın muhtevasını açacağından eserleriyle ilgili burada fazla malumat verme ihtiyacı duymadık.

¹⁷ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 49.

¹⁸ Ergüven, "İbn Hazm", 178-179.

¹⁹ Abbas, *Târîhu'l-edebi'-Endelüsü*, 1/314.

²⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, 4/1654.

²¹ İbn Beşkuvâl, *es-Sıla*, 2/605.

²² Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401), 18/187.

²³ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/66-71.

2. Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadîs

Ehl-i re'yin kimler olduğunu, fikirlerini ve düşünce yapısını tanıyabilmek için bu kavramın ehl-i hadîs kavramıyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında, bugünkü anlamda belli bir dinî ve toplumsal yapıyı ifade edecek şekilde Ehl-i Sünnet ve Ehl-i bid'at ayrışması olmadığı gibi Ehl-i Sünnet ifadesi de kullanılmıyordu.²⁴ Ancak re'y kavramı ve ehl-i hadîs ifadeleri, sahâbe döneminden itibaren kullanılan ifadelerdir. Daha sonra ehli- re'y kavramının da kullanılmaya başlamasıyla birlikte ehl-i re'y ve ehl-i hadîs ayrışması ve tartışmaları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sözlükte “şahsî görüş, düşünce ve kanaat” anlamını ifade eden “re'y” kelimesi;²⁵ görüş, düşünce, kıyas ve nasla düzenlenmemiş şer'î-amelî bir konuda ortaya konan kanaat anlamlarında kullanılan bir terimdir.²⁶ İslâm düşüncesinde, sorunlara çözüm üretme, hakikat ve hadiselerin analiz edilmesi, Kur'an ve sünnetin anlaşılması ve yorumlanması hususunda aklı (re'y), bireyin ve toplumun maslahatının yanında, dinin gayelerini (makâsıd) de esas alan bu yorum biçimine günümüzde “akılcı din yorumu” da denilmektedir.²⁷

Genel olarak “re'y taraftarı kimse veya kimseler” için kullanılmakta olan ehl-i re'y ifadesi, II. (VIII.) yüzyıla gelindiğinde; Irak'ta sahâbe ve tâbiîn zamanında ortaya çıkan, Irak veya Kûfe ekolü olarak da anılan, Kur'an ve sünneti esas alan dinî bilginin re'y ve ictihad yoluyla güçlendirilme gayretlerine ve fikhî çalışmalara verilen özel bir isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu faaliyetin Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin gayretiyle sistemleşip ekolleşmiş haline re'y ehli medodu, bu metodu benimseyenlere

²⁴ Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 84; Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri* (Ankara: Otto Yayınları, ts.), 166.

²⁵ Kılıçer, “Ehl-i Re'y”, 10/520.

²⁶ H. Yunus Apaydın, “Re'y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/37.

²⁷ Sönmez Kutlu, “Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik ve Kültürel Temelleri”, *Zâhirî ve Selefî Din Yorumu*, ed. Sönmez Kutlu (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 19.

ise ehl-i re'y denilmiştir.²⁸ Fıkıh literatüründe bu kavram, “müctehidin, hakkında açık bir nas bulunmayan fikhî bir konuda belli metotlar uygulayarak ulaştığı şahsî görüş” anlamında kullanılmaktadır.²⁹

Irak'ın fethedilmesinin ardından kurulan Kûfe şehri, Emevîler döneminde Medine dışında ikinci bir ilim merkezi haline gelmiştir. Hulefâ-i Râşidîn zamanında (632-661), İslâm topraklarının genişlemesi sonucunda sahâbîler, gerek İslâm dinini tebliğ etmek, gerek eğitim ve öğretim faaliyeti yürütmek ve gerekse cihad etmek maksatlarıyla farklı coğrafyalara gitmişlerdir. Sahâbîler, gitmiş oldukları bu bölgelerde özellikle ilmî bakımdan ciddi faaliyetler ve önemli başarılar ortaya koymuşlardır.³⁰ Bu maksatlarla görevlendirilenlerden birisi Abdullah b. Mes'ûd'dur (ö. 32/652-653). Hz. Ömer onu bölgedeki eğitim ve öğretim faaliyetlerini organize etmek üzere Kûfe'ye görevlendirmiştir. Kûfe'de uzun süre ilmî çalışmaların başında bulunan İbn Mes'ûd, fıkıhta Kûfe ekolünün oluşmasında da ciddi katkı sağlamıştır. Bu nedenle onun ehl-i re'y ekolünün asıl kurucusu olduğu da söylenmektedir.³¹

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Selmân-ı Fârisî, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ammâr b. Yâsir ve Huzeyfe b. Yemân başta olmak üzere seçkin diğer bazı sahâbîler de Kûfe'de bulunmuşlar ve bölgede yaşanan ilmî gelişmelere önemli katkılar sağlamışlardır. Kûfe ehl-i re'y ekolünün oluşmasında, İbn Mes'ûd'la birlikte Hz. Ömer ve Hz. Ali de etkin bir rol üstlenmiştir. Hz. Ali halife olduğu zaman kendisi Kûfe'de kalmış ve Kûfe hilâfet merkezi olmuştur. Bu durum Kûfe'yi daha önemli hale getirmiştir.³²

Kûfe ekolünün tâbiîn neslindeki temsilcisi olarak İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) görülmektedir. Bu ekolün oluşmasında merkezî bir rol üstlenen İbrâhim en-Nehaî, İbn Mes'ûd'un etrafında oluşan fikhî çalışmaları kendi fikir ve faaliyetleriyle birlikte talebesi Hammâd b. Ebû Süleyman (ö. 120/738) aracılığıyla Ebû Hanîfe'ye intikal ettirmiş ve onun metod ve

²⁸ Bezzâzî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1401), 45-46; Mustafa Keskin, “Osmanlı Âlimi Ahmed el-Mar'aşî'ye Göre İnsan Fiillerinde İhtiyarın Etkisi ve Allame Beyzâvî'yi Eleştirisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 134/264 (2023), 109.

²⁹ Kılıçer, “Ehl-i Re'y”, 10/520.

³⁰ Kılıçer, “Ehl-i Re'y”, 10/520-521.

³¹ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullah b. Mes'ûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/117.

³² Kılıçer, “Ehl-i Re'y”, 10/520-521.

düşünceleri, Hanefî mezhebinin düşünce yapısına kaynaklık etmiştir.³³ Daha çok ehl-i re'y olarak adlandırılan Kûfe ekolünün fikhî düşüncesinin sistemleşmesinde en büyük pay sahibi ise Hanefî mezhebinin önderi İmâm Azam Ebû Hanîfe'dir. Bundan dolayıdır ki bu ekol, daha sonraki dönemlerde Ebû Hanîfe'ye nispet edilerek Hanefî mezhebi olarak isimlendirilmiştir.³⁴

Ehl-i re'y'i ve temsil ettiği düşünceyi tam olarak kavrayabilmek için bu ekolün karşısında duran ve farklı bir metod benimseyen ehl-i hadîsi tanımak ve onun düşünce yapısını anlamak büyük ehemmiyet arz etmektedir. Ehl-i hadîs, İslâm'ın anlaşılmasında ağırlıklı olarak hadise önem veren Medine merkezli gelişen fıkıh ekolüdür. Bu ekol, II. (VIII.) yüzyıldan sonra ortaya çıkıp gelişmiştir. Sahâbîler zamanından itibaren hem ehlü'l-hadîs hem ashâbü'l-hadîs ve hem de sâhibü'l-hadîs tabirlerinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu tabirlerle genel olarak hadis öğrenen ve öğreten kimseler, diğer bir ifade ile hadis ilmi ile meşgul olan kişiler kastedilmiştir. Zamanla "hadise göre amel etmeye çalışan kimse" anlamında da kullanılan ehlü'l-hadîs veya ashâbü'l-hadîs terimi; "hadisleri mümkün olduğu kadar yoruma tâbi tutmadan ve kıyasa başvurmadan uygulamak, aklî-edebî ilimlerden ziyade naklî ilimlerle ilgilenmek" olarak tarif edilmektedir. Bu ekolün en büyük savunucularından olan Ahmed b. Hanbel, sâhibü'l-hadîsi "hadisle amel eden kimse" şeklinde tanımlamıştır.³⁵

Şehristânî (v. 548/1153), müctehid imamların "ashâb-ı hadîs" ve "ashâb-ı re'y" olmak üzere iki gruba ayrıldığını ve üçüncü grubun bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre hadis taraftarları (ashâbü'l-hadîs) Hicâzlılar olup, Mâlik b. Enes, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Ahmed b. Hanbel, Dâvûd b. Ali (v. 297/910) ve onların ashâbıdır. Ashâb-ı hadîsten olanlar; hükümleri naslara dayandırırılar, açıktan veya gizli olarak kıyasa başvurmazlar. Re'y taraftarlarına (ashâb-ı re'y) gelince onlar, Iraklılar'dır ve Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit'in ashâbıdır. Re'y ashâbı, çoğunlukla kıyas yöntemini kullanırlar.³⁶

³³ Şükrü Özen, "Nehâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/538.

³⁴ Murat Şimşek, "Ehl-i Re'y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanîfe", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 46.

³⁵ Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", 10/507.

³⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, haz. Mehmet Dalkılıç, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 194.

İslâm toplumunda ortaya çıkan problemlerin çözümünde, Kur'an ve sünnette yeterli delil bulunmadığı durumlarda, kıyasa ve re'ye başvurmaktan çekinmeyen ehl-i re'y ile Kur'an ve sünnetten ibaret olan nasların zahirlerinin açıklayıcı ve yeterli olduğunu savunan, kıyas ve re'yi delil kabul etmeyen ehl-i hadîs arasında yaşanan tartışmalar asırlarca sürmüştür. İki ekol arasında yaşanan kıyas ve re'y tartışmaları, özellikle ehl-i hadîs taraftarlarının ehl-i re'y tarafında olan âlimleri ehl-i bid'attan sayarak Ehl-i Sünnet'in dışında görme noktasına varmıştır.

Selefiyye olarak da isimlendirilen ehl-i hadîs taraftarları, Ehl-i Sünnet'i temsil eden tek fırkanın kendi fırkaları olduğunu iddia etmektedirler. Kurtuluşa eren topluluk (firka-i naciye) ve doğru yolun mensupları (ehl-i istikamet) gibi isimleri de kendilerine münasip görüp kullanmışlardır. Hadislere tabi olarak yaşadıklarını anlatmak için kullanılan "ehl-i eser" tabirini de bu maksatla kullanmışlardır. Ehl-i hadîsten ya da Selefiyye'den olmayan gerek Hanefîler ve Eş'arîler, gerek Şîîler ve tarikat mensubu sufiler ve gerekse diğer Müslüman fırkalara ve cemaatlere mensup olan kimseler, "ehl-i bid'at" kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu kimseler tebliğ ve davete muhtaçtırlar.³⁷

Asırlar boyunca devam eden bu tartışmalar her iki tarafı da olumsuz olarak etkilemiştir. Bundan dolayı, ehl-i hadîs ile ehl-i re'yden belirli konularda uzlaşma ortamı bulan her iki ekol temsilcileri Ehl-i Sünnet çatısı altında bir araya gelebilmişlerdir. Ayrıca bu anlaşma zemini hadisleri muhafaza etme, öğrenim ve öğretimini gerçekleştirme noktasında ehl-i hadîsin lehine olmuş, onların hizmet etmelerini kolaylaştırmıştır.³⁸

3. İbn-i Hazm'a Göre Ehl-i Re'y

İbn Hazm'ın ehl-i re'y hakkındaki fikirlerini tespit etmeden önce, onun genel düşünce yapısını veya usûlünü tespit etmekte fayda vardır. İbn Hazm, diğer mezhep imamlarının ya da müntesiplerinin aksine, mensubu bulunduğu Zâhirîlik mezhebinin düşüncesi doğrultusunda nasların zâhirini esas alan bir yaklaşım sergilemektedir.³⁹ İbn Hazm, öncelikle fıkhîta ortaya koyduğu zâhirî düşünce tarzını, fıkıhla sınırlı tutmayıp söz sahibi olduğu diğer ilim dallarında da uygulamıştır. İbn Hazm, aynı zamanda bir dinler

³⁷ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 57-58.

³⁸ Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", 10/507.

³⁹ Çağfer Karadaş, "İbn Hazm ve Eş'arîlik Eleştirisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 91.

tarihçisi ve mezhepler tarihçisi olması yönüyle objektif olması beklenirken bu zâhirî yaklaşımından dolayı onun objektifliği tartışılır olmuştur. Ancak İbn Hazm'ın zâhirîlik anlayışının herhangi bir mezhebe bağlı olma şeklinden ziyade tercih edilen yöntemle ilgili olduğu ifade edilmektedir. İbn Hazm'ın aklın çerçevesini kısıtlayan lafızcı yaklaşım yerine sadece Kur'an ve sünnete bağlı eleştirel ve akılcı düşünceyi temsil eden biri olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü Yahudi ve Hıristiyanları eleştirirken, onların kendi kutsal metinlerini aklın ilkeleri ve mantık kuralları çerçevesinde değerlendirip çelişkilerini ortaya koyan İbn Hazm'ın muhalif durumdaki Müslümanlara karşı delil olarak, akıl yerine daha çok kendi mezhebî fikirleri doğrultusunda Kur'an ve sünnetin yani nassın zâhirini kullandığı görülmektedir.⁴⁰

İbn Hazm, sert mizaçlı ve keskin dilli biri olarak bilinmektedir. İbn Hazm'ın hemşehrisi, âlim ve zühd sahibi İbnu'l-Arif (ö. 536/1141) onu şöyle tarif etmektedir: "İbn Hazm'ın dili ile Haccac'ın kılıcı ikiz kardeş idi".⁴¹ Zaman zaman kendisini muhasebe eden İbn Hazm, kendisinde bulunan bu durumu itiraf etmiştir.⁴² Goldziher, onunla ilgili başka bir benzetme yaparak onun mutaassıp ve fanatik bir polemikçi olduğunu ifade etmiştir.⁴³ İslâm tabakatçısı İbn Hallikan ise İbn Hazm'ı, Ehl-i Kitab'a karşı sistemli bir polemik yazaran İslâm ilâhiyatçılarından öncüsü olarak tanımlamaktadır.⁴⁴

İbn Hazm'ın özellikle mezhep imamlarına ve önde gelen İslâm âlimlerine karşı tavrı ve onlara yönelik sarfettiği ifade ve eleştirileri genel olarak hoş karşılanmamıştır. Çünkü o, muhaliflerini ve mezhep imamlarını eleştirirken zaman zaman nezaket sınırlarını da aşarak hakarate varacak şekilde ağır ve sert ifadeler kullanmıştır. Kendinden önceki âlimleri de eleştiren İbn Hazm, "Selefimizi severiz, ama bizim için gerçek onlardan daha değerli ve daha üstündür" diyerek söylediklerinin arkasında durmuş ve bu eleştirilerini dinin bir gereği olarak görmüştür. İbn Hazm'ı döneminin âlimlerinden farklı kılan en önemli husus da gerek eserlerinde gerekse ilmî

⁴⁰ Süleyman Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm Genel Bir Bakış", *Milel ve Nihal* 6/3 (2009), 68-69.

⁴¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/199; Zekeriyâ Güler, "Endülüs'te Bir Hadis ve Fıkhî Âlimi: İbn Hazm", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 7/14 (2009), 157.

⁴² İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 58; Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm", 70.

⁴³ Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği I", çev. Cihat Tunç, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]* 4 (1980), 54.

⁴⁴ Ignaz Goldziher, "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği II", çev. Cihat Tunç, *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]* 5 (1982), 252.

tartışma ve münazalarda sergilediği bu sert tutumu olmuştur. Hatta bu öyle bir hal almış ki, onunla ilgili; “muhaliflerinin sadece fikirlerini mi çürütüyor yoksa görüş sahibi muhaliflerini mi yaralıyor” şeklinde sorgulanır olmuştur.⁴⁵

Zâhirî düşüncenin bir temsilcisi olarak kendisini ehl-i hadîs ekolünün içerisinde konumlandıran İbn Hazm, ehl-i re’y ekolüne muhalefet etmiş; diğer muhaliflerini olduğu gibi ehl-i re’y ekolünü de sert bir şekilde eleştirmiştir. İbn Hazm’ın ehl-i re’y hakkında ne düşündüğünü ve eleştirilerinin nedenini anlayabilmek için öncelikle onun Ehl-i Sünnet’i nasıl tanımladığı ve bu tanımlamaya kimleri dahil ettiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun ardından aynı şekilde, hemen hemen bütün ilim adamları ve ekoller tarafından ehl-i re’y’in en büyük temsilcisi olarak görülen Ebû Hanîfe hakkında ne düşündüğünün de tespit edilmesi önemlidir. Ayrıca Ebû Hanîfe’nin bazı görüşlerinden ötürü ilk Mürciiler arasında gösterilmek istenmesi nedeniyle İbn Hazm’ın Mürcie mezhebine karşı tutumunun da dikkate alınması önem arz etmektedir. Zira, İbn Hazm’ın tenkidine en çok maruz kalanlardan biri olan Ebû Hanîfe, Mürcie’den sayılması nedeniyle de ayrıca eleştirilerin hedefi olmuştur.

İbn Hazm, İslâm toplulukları arasında tarihi süreçte ortaya çıkan ve farklı fırkalara ayrılan mezheplerin tasnifini yapmakta ve mezhepleri Ehl-i Sünnet ve Ehl-i bid’at olarak iki gruba ayırmaktadır. Kendisini İslâm dininin bir mensubu olarak gören İbn Hazm, bütün grupların Ehl-i Sünnet, Mu’tezile, Mürcie, Şîa ve Hâricîler olmak üzere beş ana guba ayrıldığını ifade etmektedir. Ancak zamanla yeni başka fırkaların da oluşması nedeniyle İslâm tarihinde ortaya çıkan mezheplerin bunlarla sınırlı olmadığını da belirtmektedir.⁴⁶

Mezheplerin ortaya çıkış sürecinde yaşanan fikir ayrılıklarını değerlendiren İbn Hazm, Ehl-i Sünnet içerisinde ortaya çıkan farklı fikirlerin, İslâm’ın temel prensipleri dışında kalan fetvalardan ve inanç hususlarından kaynaklandığını vurgulamaktadır. İbn Hazm Mu’tezile, Mürcie, Şîa ve Hâricîler’in ise dinin temel ilkeleri konusunda farklı fikirleri benimsemeleri nedeniyle Ehl-i Sünnet’ten ayrıldıklarını belirtmektedir.⁴⁷

⁴⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/59-66.

⁴⁶ Dalkılıç, *İslam Mezhepleri*, 156-157; İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 2/76.

⁴⁷ Dalkılıç, *İslam Mezhepleri*, 157-158; İbn Hazm, *el-Fasl*, 1320, 2/111-112.

Ehl-i Sünnet'i "ehlu'l-hak", Ehl-i Sünnet dışındakileri ise "ehlu'l-bid'a" diye niteleyen İbn Hazm, Ehl-i Sünnet'ten olanları şöyle açıklamaktadır:

"Zikrettiğimiz Ehl-i Sünnet, Ehl-i Hak'tır, onların dışındakiler ise Ehl-Bid'attır. Buna göre Ehl-i Sünnet, öncelikle sahabîlerdir, sahabenin yolunu tercih eden tâbiînün büyükleridir, sonra Ehl-i-Hadis ve günümüze kadar nesiller boyu onlara uyan fakihler, ayrıca yeryüzünün doğusunda ve batısındaki insanlardan onlara uyan kimselerdir. Allah onların tamamına merhamet eylesin".⁴⁸

Ehl-i Sünnet'in kurumsal bir yapıya kavuşmasından itibaren Ehl-i Sünnet denildiğinde Selefiyye'nin yanı sıra Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye de bunun içinde yer alır. Halbuki İbn Hazm, yaptığı tanım ile Ehl-i Sünnet kavramını sadece "ehl-i hadîs"e tahsis etmiş bulunmaktadır. İbn Hazm'ın tanımında "ehl-i rey" bulunmadığı gibi İmam Mâtürîdî'den ve Mâtürîdî âlimlerden de hiç bahsedilmemektedir. Eş'arî ve taraftarlarını da Ehl-i Sünnet'ten ayrı bir grup olarak değerlendiren İbn Hazm, yaptığı tanımın dışında kalan bütün grupları "ehlu'l-bid'a" kabul etmektedir.

Ebû Hanîfe'nin ehl-i re'yin en büyük temsilcisi olduğu hususunu hemen hemen bütün mezhepler ittifakla kabul etmektedirler. Fakat onun Mürcie'den olduğunu en ateşli şekilde savunanlar, genelde ehl-i hadîs taraftarları olmuştur. Gerek Ahmed b. Hanbel'in fikirlerinin derlendiği eserlerde gerekse daha sonraki Hanbelî akaid eserlerinde Mürciilik şiddetle reddedilirken Ebu Hanîfe de Mürcie'ye mensup olarak gösterilmekte ve eleştirilmektedir.⁴⁹

İbn Hazm'ın yaptığı eleştiriler, sadece Ebû Hanîfe ile sınırlı kalmamış; sırasıyla İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de aynı tenkidlerine maruz kalmıştır. Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'in İbn Hazm'ın tenkidine hedef olmasında, her iki müctehid tarafından kıyasla birlikte re'y ichtihadını genişleterek kullanmaları büyük rol oynamıştır. İmam Şâfiî, re'y ichtihadına daha az yer verdiği gerekçesiyle diğerlerine nisbetle daha az tenkide maruz kalmıştır.⁵⁰ Ancak burada şu husus dikkatlerden kaçmamaktadır: İbn Hazm'ın kendi ekolü ehl-i hadîsin önde gelen temsilcilerinden olan Ahmed b.

⁴⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2017, 1/77.

⁴⁹ İbrahim Hakkı İnal, "Hanefî Literatüründe Ebû Hanife'nin Mürciiliği Problemi", *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, ed. İbrahim Hatiboğlu (Bursa: Kurav Yayınları, 2005), 226.

⁵⁰ Güler, "İbn Hazm", 158.

Hanbel de diğerlerine nazaran daha hafif olmakla birlikte onun tenkidine maruz kalmıştır.

İbn Hazm'ın Ebû Hanîfe ve Hanefîler hakkında kullandığı ifadeler onun tenkidde kullandığı dil ve üslûbu göstermesi açısından önemlidir. O bir ifadesinde: "Bunlar, Ebû Hanîfe ve ashabının görüşleridir. Bu nevi görüşlerden salim olduğumuz için biz Allah'a hamdediyoruz"⁵¹ demektedir. Ebû Hanîfe'yi Râfizî olmakla itham eden ve ona lânet okuyan başka bir ifadesi ise şu şekildedir:

"Hanefîler diyorlar ki, 'Bilal için kameti tek yapması gerektiğine dair emir ve talimat, Rasûlullah'tan (s.a) sonraki kimselerdendir'. Doğrusu bu görüş onları, Ebû Bekir ile Ömer'i İslâm dinini değiştirmekle itham eden Râfizîler'in durumuna düşürür. Bunu söyleyen kimseye Allah lânet etsin; hiçbir Müslüman bunu söyleyemez!"⁵²

İbn Hazm'a göre, dinin kaynağı olarak bağlayıcı olması yönüyle Kur'an ve sünnet birbirine eşittir. Zira, Rasûlullah'n (s.a) sünneti de vahiy ürünüdür. Bu nedenle hadis ilmini tahsil etmek farz-ı kifâyedir. "*Zikri biz, evet biz indirdik. Onu muhafaza edecek olan elbette biziz*"⁵³ âyetinin buna delil oluşturduğunu ileri süren İbn Hazm, bu âyetteki "zikr" kelimesinin ister Kur'an isterse sünnet olsun şeriatı içine aldığı kanaatindeydi.⁵⁴ İbn Hazm'a göre sahâbe sözleri delil olmadığı gibi fetvaları da hüccet değildir. Ona göre Kur'an ve sünnet dışında herhangi bir kişiyi taklit etmek caiz değildir. Onun bu konuda şöyle bir ifadesi olmuştur: "Şayet taklit caiz ise, zikrettiğimiz sahabe ve tabiîni taklit etmek, Ebu Hanife, Mâlik ve Şâfiî'yi taklitten evladır."⁵⁵

Burhân ve hüccet olmaksızın haberin zâhîrinin dışına çıkılarak yapılan te'vili zan olarak niteleyen İbn Hazm'a göre⁵⁶ dil (lugat) de aynı din gibi tevkîfî (Allah'ın bildirmesiyle bilinebilir) olduğu için dinin doğru anlaşılması ancak nassın zâhîrine bağlı kalmak ve hükme kaynak olacak lafzın vazolunduğu lugat manasını dikkate almakla mümkündür. Bu temel

⁵¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetü Dâri't-turâs, ts.), 1/147, 4/222.

⁵² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 3/158.

⁵³ el-Hicr 15/9.

⁵⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Komisyon (Kahire: Matbaatü'l-Asıme, 1404), 1/95, 114.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 1/168.

⁵⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 2/129.

ilkeden uzaklaşarak mana ve maksadın nazarı itibara alınması ise re'y ile amel etmek demektir.⁵⁷

İbn Hazm, Kur'an ve sünnetten sonra icmayı delil olarak kabul etmekle birlikte kıyası şer'î delil olarak kabul etmemektedir. İbn Hazm'a göre, edille-i şer'iyye hiyerarşisinde Kur'an, sünnet ve icmadan sonra kıyas değil, delil gelir. Ona göre kıyasla amel eden bir kimse Allah'ın emirlerine aykırı davranmış ve O'na müdahale etmiş olur. Bu yüzden dinde kıyasa başvurmak, istihsan ve re'yle hüküm belirtmek helal değildir.⁵⁸

Fıkıh usulünde dar anlamıyla vahiy (nas) karşılığında kullanılan re'yin, nassa aykırı anlam içermeyen şahsi kanaat olduğu ifade edilmektedir. Bu manada kastedilen re'yin, Hz. Peygamber ve sahâbe tarafından kullanıldığı örnekleri bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in, "Ben vahiy inmemiş hususlarda aranızda re'yimle hüküm veriyorum" ifadesi,⁵⁹ re'yin bu mânadaki kullanımının ilk örneklerinden birini oluşturmaktadır. Bu konuda Hz. Peygamber'den başka bir örnek, Bedir Gazvesi'nde yaşanmıştır. Bedir'de ordugâhın kurulacağı yerin Allah'ın emriyle mi yoksa re'y ile mi belirlendiğini soran sahâbîye Hz. Peygamber'in "re'y ile" şeklindeki cevabıdır.⁶⁰ Resûl-i Ekrem'in "hükümünü Kur'an ve sünnette bulamadığın hususlarda neye göre hüküm vereceksin" şeklindeki sorusuna "Kendi re'yimle icthad ederim" diyerek cevap veren Muâz b. Cebel'in takdirle karşılanmasıyla⁶¹ ortaya çıkan "ictihâdü'r-re'y" tabiri, re'yin ve özellikle icthadın bir kavram haline dönüşmesinde önemli bir merhaleyi temsil etmektedir.⁶²

Re'yin sahâbe döneminde kullanıldığı ve bir vâkıa olarak varlığı hemen hemen bütün ekoller tarafından ittifakla kabul edilmektedir. Çünkü sahâbenin re'ye başvurduğu, birçok sahâbîden nakledilen, "Ben bunu re'yimle söylüyorum" gibi ifadelerle ve çeşitli uygulama örnekleriyle sabit

⁵⁷ Güler, "İbn Hazm", 160-161.

⁵⁸ Güler, "İbn Hazm", 161.

⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Akziye", 7.

⁶⁰ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd (Beirut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1411), 3/167-168.

⁶¹ Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, "Akziye", 11; Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh=Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Ahkâm", 3.

⁶² Apaydın, "Re'y", 35/37.

görülmektedir. Hatta Cüveynî sahâbenin, tâbînin ve daha sonra gelenlerin re'y ile amel etme konusunda icmâ ettiklerini ifade etmiştir.⁶³

Re'y konusundaki tartışma, Hz. Peygamber'in veya sahâbenin re'ye başvurmuş olmasından ziyade buradan hareketle re'yin, kıyas ve ictihada dayanak oluşturmasında yaşanmaktadır. Kendi metodolojilerinde re'ye hiçbir şekilde yer vermeyen Şîa, Zâhirîler ve bir kısım Mu'tezile, re'yin sahâbe döneminde varlığını kabul etmekle birlikte, sahâbenin re'ye başvurmasını farklı şekilde yorumlamışlardır. Bu ekol temsilcileri, Hz. Peygamber'in re'ye başvurduğunu ise kabul etmemektedirler.⁶⁴

İbn Hazm'ın da aslında akla ve re'ye tamamen karşı çıkmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, diğer din mensuplarıyla tartışma ve eleştirilerinde akli ve nakli birlikte kullanmaya dayalı bir yöntem takip etmiştir. Yahudi ve Hıristiyanları eleştirirken onların kendi kutsal metinlerini aklın ilkeleri ve mantık kuralları çerçevesinde değerlendirip ona göre çelişkilerini ortaya koyan İbn Hazm'ın muhalif durumdaki Müslümanlara karşı akıl yerine daha çok kendi mezhebî fikirleri doğrultusunda Kur'an ve sünnetin yani nassın zâhirini kullandığı görülmektedir.⁶⁵ Resûlullah'ın din hususunda sadece Allah'tan geleni söylediğini ifade eden İbn Hazm, bununla birlikte O'nun dünya işlerinde re'ye başvurduğunu kabul etmektedir. İbn Hazm, re'yi sistematik biçimde fetva ve yargıda kullanılmak üzere ilk ortaya çıkaranların Kûfe'de Ebû Hanîfe, Basra'da Osman el-Bettî ve Medine'de Rebîatürre'y olduğunu ileri sürmüştür. Ancak onun bu iddiası daha önceki dönemlerde re'yin varlığını kabul etmediği anlamı taşımamaktadır.⁶⁶

Mürcie, Mu'tezile, Şîa ve Hâricî fırkaları, Ehl-i Sünnet dışı fırkalar olarak gören İbn Hazm, Ebû Hanîfe ve taraftarlarıyla İmam Eş'arî'yi iman tanımlamaları nedeniyle Mürcie fırkaları arasında saymak suretiyle de tenkid etmektedir.⁶⁷ İbn Hazm, Ebû Hanîfe'yi Mürcie'den saymakla birlikte Ehl-i Sünnet'e en yakın olanların Ebû Hanîfe'nin mezhebini benimseyenler olduğunu da şu sözlerle ifade etmektedir:

⁶³ Apaydın, "Re'y", 35/37.

⁶⁴ Apaydın, "Re'y", 35/37-38.

⁶⁵ Sayar, "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm", 68-69.

⁶⁶ Apaydın, "Re'y", 35/39.

⁶⁷ Dalkılıç, *İslam Mezhepleri*, 159-160.

“Mürchie mezhebinden Ehl-i Sünnet’e en yakın olanlar, imanın dil ve kalp ile birlikte tasdik, amellerin ise sadece imanın şartları ve ferâizi olduğu görüşünde olan Ebû Hanîfe’nin mezhebini benimseyenlerdir. En uzak olanı ise Cehm b. Safvân, el-Eş’arî, Ebû Abdullah Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî ve taraftarlarıdır”.⁶⁸

Ebû Hanîfe, “imanın artıp eksilmeyeceği, ben inşallah müminim yerine, ben hakkıyla müminim demesinin gerektiği” yönündeki görüşleri sebebiyle başta İmam Buhârî olmak üzere Selef akîdesine mensup hadis âlimlerince şiddetle eleştirilmiş; bazan Cehmiyye’ye bazan da Mürchie’ye nisbet edilmiştir.⁶⁹ Ebû’l-Hasan el-Eş’arî de Ebû Hanîfe’yi Mürchie’nin dokuzuncu fırkasının kurucusu olarak göstermiştir.⁷⁰ Ebû Hanîfe, Hammad b. Süleyman’dan (ö. 120/737) sonra Mürchie’nin itikâdî ve fikhî görüşlerini sistemleştiren kişi ve Kûfe Mürciesi’nin itikâdî ve fikhî konulardaki önderi olarak da görülmektedir.⁷¹

Ebû Hanîfe’nin Mürchie’den olduğunu iddia edenler bunlarla sınırlı kalmamıştır. Ancak Şehristânî, Ebû Hanîfe’nin “günah işlemenin mümine zarar vermediğini ve imanın yeterli olduğunu” ileri süren Mürchie’den sayılamayacağını belirtmiştir. Tam aksine Ebû Hanîfe’nin günah işleyen bir kimsenin Allah’ın azabından korkması gerektiğini savunması nedeniyle onun olsa olsa Ehl-i Sünnet Mürciesi’nden olabileceğini ileri sürmüştür.⁷²

İbn Hazm, Mürchie’yi bir mezhep haline getiren temel unsurun “iman” ve “küfür” konusundaki fikirlerinin olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu kavramlara yüklenen anlama bağlı olarak insanların mümin ya da kâfir olarak isimlendirilmesi ve onların va’îd konusunda benimsedikleri fikirler, Mürchie’yi diğer mezheplerden ayıran en önemli hususlardır. İbn Hazm bunun dışında kalan diğer fikir ayrılıklarını fazla dikkate almamaktadır.⁷³

⁶⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1320, 2/111-112.

⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, “Ebû Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/142.

⁷⁰ Ebû’l-Hasan Eş’arî, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü’l-Musallîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 142.

⁷¹ Sönmez Kutlu, *Selefilîğin Fikrî Arkapları: İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 43; Sönmez Kutlu, “Ebû Mansûr el-Mâturîdî’nin Mezhebî Arka Planı”, *İmam Mâturîdî ve Maturidilik* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 130.

⁷² Şehristânî, *el-Milel ve Nihal*, 137; Yavuz, “Ebû Hanîfe”, 10/143.

⁷³ Dalkılıç, *İslam Mezhepleri*, 169.

Ebû Hanîfe ve taraftarlarını Mürcie Mezhebi içinde değerlendiren İbn Hazm, kimlerin Mürcie'den olduğunu tespitini de şu şekilde yapmaktadır: "Bedenin herhangi bir uzvuyla işlenen fiillerin iman olduğunu, imanın ise iyiliklerle arttığını, kötülüklerle eksildiğini, günah işleyen bir mü'minin tekfir edilmesi gerektiğini, kalbiyle ve diliyle iman eden bir kişinin ebedî olarak cehennemde kalacağını söyleyen bir kimse kesinlikle Mürcî olamaz. Ancak bir kimse Mürcie'nin temel görüşlerini benimsedikten sonra, bunun dışındaki bütün konularda onlardan farklı düşünse bile bu durumda onun Mürcî oluşuna zarar gelmez".⁷⁴

İbn Hazm, Zâhiriyye Mezhebinin en önemli temsilcilerinden biri olduğu için onun ehl-i re'y konusundaki düşüncesini anlamak için Zâhiriyye'nin ehl-i re'y hakkındaki tutumunun da bilinmesi önemlidir. Çünkü Zâhirîlik, esas itibariyle fikhî konuların çözümünde re'ye başvurma hususunda yaşanan ayrışmada re'y karşıtlığının ulaştığı zirvenin temsilcisi konumundadır. Zâhirîliği sistematik bir yapıya kavuşturan ve görüşlerinin sağlıklı biçimde günümüze ulaşmasını sağlayan kişi ise İbn Hazm'dır. İslâm hukuk tarihinde adını bir ilkeden alan tek yaklaşım Zâhirîliktir. Bu husus dikkate alınmadan Zâhirîliğin doğru bir şekilde anlaşılması ve sağlıklı bir zemine oturtulması mümkün değildir.⁷⁵

Sahâbe döneminden itibaren re'y konusuna mesafeli duran kimseler olmakla birlikte bu konudaki en belirgin ayrışma tâbiîn döneminden itibaren ortaya çıkan ehl-i re'y ile ehl-i hadîs ayrışmasıdır. Re'y konusunda Ehl-i hadîsin ortaya koyduğu mesafeli tavır, Zâhirîlik akımıyla uç noktaya varmıştır. Bu bakımdan Zâhirîliği, ehl-i hadîsin katı ve aşırı bir türü veya aşırılığa giden bir devamı olarak değerlendirmek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Zâhirîlik eğilimi, hadislerin yaygın olarak toplandığı ve yazıya geçirildiği bir dönemde güçlü bir şekilde kendini göstermiştir. Bu durum, Zâhirî anlayış ile ehl-i hadîs anlayışı arasında güçlü bir bağın bulunduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁷⁶

İslâm fıkıh ekollerinin ortaya çıkışı dikkate alındığında, ilk önce kurulan Hanefî mezhebinin ve onun ardından kurulan Mâlikî mezhebinin re'ye daha çok başvurduğu, daha sonra ortaya çıkan Şâfiî mezhebinin ise re'yin sahasını biraz daralttığı görülmektedir. Re'yin kullanıldığı alanı iyice

⁷⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1320, 2/113.

⁷⁵ H. Yunus Apaydın, "Zâhiriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 94.

⁷⁶ Apaydın, "Zâhiriyye", 94.

sınırlayan Ahmed b. Hanbel'in ardından Dâvûd ez-Zâhirî'nin ise re'yin kullanımını tamamen ortadan kaldırdığı söylenebilir. Ancak bu durum, ümmetin, re'ye başvurmayı bir yöntem olarak gören anlayıştan re'yi büsbütün dışlayan zâhirci bir anlayışa dönüştürmüş değildir.⁷⁷

Zâhirîler'e göre her şey naslarda açıkça belirtilmiştir. Naslar bütün hadiselerin hükümlerini doğrudan ve açıkça içerdiği için hiçbir konuda kıyasa gerek yoktur. Kur'an ve sünnet naslarında emirler, yasaklar, ayrıca serbestlik ifadeleri vardır. Emredilen şeyler farzdır, yasaklanan şeyler haramdır, emre ve yasaklamaya konu edilmeyip serbestlik tanınan şeyler ise mubahtır. Böyle olunca her şeyin hükmü şâri' olan Allah ve peygamber tarafından doğrudan belirlenmiş olmaktadır.⁷⁸

Zâhirî anlayışa göre hukukun kaynağı nasların zâhirî mânalarından ibarettir. Re'y, kıyas, ta'îl, istihsan ve istislâh kesinlikle hüccet olamaz. Zira bu kavramların kullanılması sırasında şahsî görüşler devreye girmektedir. Oysa Allah'ın dininde şahsî görüşe yer yoktur. Zâhirîler şahsî görüşün din dışı olduğu ve din koyucu olarak sadece Allah ve resulünü kabul etmeleri nedeniyle mezhep imamlarının otoritesini ve mezhepleri de tanımazlar. İbn Hazm da Zâhirîliğin bir mezhep niteliği taşımadığını ifade etme gayreti içindedir. İbn Hazm mezhebin kurucusu Dâvûd b. Ali ile genel olarak aynı görüştedir. Ehl-i zâhire nisbet edilen görüşlerle Hâricîler, ehl-i hadîs ve özellikle de Ahmed b. Hanbel'in görüşleri arasında genel olarak paralellik bulunduğu ifade edilmektedir. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de birçok konuda ehl-i zâhirin görüşünü benimsedikleri ve bu anlayışı yüceltikleri söylenmektedir.⁷⁹

Zâhirîliğin sistematik bir yapıya kavuşması ilk defa Dâvûd b. Ali ile başlamakla birlikte Tâbiîn döneminde hatta sahâbîler arasında da bu anlayışa yakın duran kimselerin olduğu, Zâhirî düşüncenin köklerinin ise Hâricîlik hareketine ve ehl-i hadîse dayandırılabilceği düşünülmektedir. Konuşan bir kimsenin tam olarak neyi kastettiği düşünülmeden, sadece sözün zâhirine ve kelimelerin ifade ettiği sözlük anlamlarına tutunma eğiliminde, Hâricî izlerin görüldüğü ifade edilmektedir.⁸⁰

⁷⁷ Apaydın, "Zâhiriyye", 94.

⁷⁸ Apaydın, "Zâhiriyye", 95.

⁷⁹ Apaydın, "Zâhiriyye", 96.

⁸⁰ Apaydın, "Zâhiriyye", 94.

Mâlikî fakihlerinden Ebû Bekir İbnü'l-Arabî ile Şâtıbî, Endülüs Zâhirîliği'ni eleştirirken ehl-i zâhir ile Hâricîler'in tutumu arasında paralellik kurmuşlardır. Zâhirîler'i, "Hâricîler'in kardeşi" olarak niteleyen İbnü'l-Arabî, Sıffin Savaşı esnasında Hâricîler'in "Hüküm ancak Allah'ındır" (el-En'âm 6/57) âyetine yaptıkları yorumu delil göstererek onların görüşlerini Hâricîler'den aldıklarını belirtmektedir.⁸¹ Şâtıbî ise "şâriin maksadının ne olduğu üzerinde düşünmeden nasların zâhirine tâbi olmayı" Hâricîler'in özelliği olarak zikretmek suretiyle Zâhirîlik ile Hâricîlik arasında bir bağlantı olduğunu ima etmiştir.⁸²

4. Ehl-Re'y Karşıtlığının ve Zâhirî Düşüncenin Günümüze Yansımaları

Tarihte ortaya çıkan mezhep, fırka ve ekoller tarih boyunca aynı bölgede veya aynı isim altında varlıklarını ve etkilerini sürdürememişlerdir. İktidarların da etkisiyle bazı dönemler çok güçlü durumda olan ekoller, başka bir iktidar döneminde gücünü ve etkisini kaybetmiş hatta ortadan kaybolmuştur. Geçmişteki pek çok dinî-siyasî fırka ya da mezhebi günümüzde aynı isim ya da aynı düşünce altında görmek mümkün değildir. Ancak bütün bu dinî-siyasî oluşumların din anlayışını temsil eden, kendilerinden etkilenen ve zihin yapılarıyla örtüşen temsilcilerini güçlü ya da zayıf bir şekilde hemen hemen her dönem başka coğrafyalarda, farklı şahsiyeterde ve dinî-toplumsal yapılarda temsil edildiği görülmektedir. Zâhirî anlayış da kurucusu Davud b. Ali ile en güçlü temsilcisi İbn Hazm ve onların dönemi ile sınırlı kalmayıp, ortam bulduğu başka coğrafyalarda ve daha sonraki dönemlerde aynı ya da başka isimler altında temsiil edilmiş ve kendisine yayılma imkanı bulmuştur.

İslâm düşünce tarihinde birbirinden farklı olarak ortaya çıkan siyasî ve itikadî fırka, fikhî mezhep, felsefî ekol, tarikat ve cemaatin düşünce yapısı kategorize edildiğinde, bütün bu fırka ve ekollerin, "akılcı din yorumu", "bâtınî din yorumu" ve "zâhirî din yorumu" şeklindeki üç temel yorum biçiminin tezahürleri olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bunların her

⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 18/188.

⁸² Apaydın, "Zâhiriyye", 94; İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fi usûli's-şerî'a* (Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, ts.), 3/390.

birinin örneklerine Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde sahabe arasında rastlamak mümkündür. Başlangıçta bireysel olarak ortaya çıkan bu dinî tutum ve yaklaşımlar, zamanla bireysel olmaktan çıkarak toplumsal düzeye yayılmıştır.⁸³ Bu anlayışların her birinin Endülüs'te İbn Hazm (ö. 456/1064), İbn Rüşd (520/1126) ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (638/1240) gibi güçlü temsilcileri bulunmaktadır. Endülüs'te olduğu gibi daha sonraki dönemlerde de bu üç geleneğin kısa veya uzun vadeli yansımaları ve temsilcileri olmuştur.⁸⁴

"Nasların lafızlarına bağlı kalarak hüküm çıkarmak, aklî veya batınî te'vilden uzak durmak" şeklinde ashâbu'l-hadis ile yakın anlamda kullanılan "Zâhirîlik" kavramı veya "Zâhirî İslâm yorumu" ile gelenekçilik arasında da sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Zâhirîlik, "mutlak gerçeğin veya ilâhî iradenin, nassın lafzında ya da geleneğin ve âsârın taşıyıcısı metnin lafzında bulunduğunu; kıyas ve re'y ile bâtinî ve aklî te'vilin batıl olduğunu" savunan topluluklar için kullanılmaktadır.⁸⁵

"Zâhirî İslâm yorumu" ifadesi ya da tanımı, gerek Davud b. Ali ve İbn Hazm'ın şahsında gerekse Zahirî anlayışı benimsediği söylenenlerin şahsında, teknik açıdan bir mezhebi değil, bir yöntemi ve yaklaşım tarzını ifade etmektedir.⁸⁶ Fakat gelenekçilik (Eserci, Haşvî, Hadisçi ve Ehl-i Sünnet) manasında kullanıldığında ise bir zihniyete işaret etmektedir. Bu açıdan tarihte ve günümüzde bireysel ve toplumsal düzeyde ortaya çıkan Gelenekçi-Zâhirî ve Metinci-Lafızcı yaklaşımların tümünün bu tanımlamanın içine girdiği söylenebilir.⁸⁷

"Gelenekçi-Zâhirî İslâm yorumu", Emevîler dönemi ile Abbasîler'in ilk asrında "Hadis Taraftarları" olarak; Endülüs Emevîleri'nin yıkılış sürecinde ise Zâhirîlik ismiyle tanınmıştır. Abbasîler'in son iki asrında Hanbelîler, Moğol İstilasası'nın ardından da Hanbelîlerin güçlü temsilcisi İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından temsil edilmiştir. Osmanlı devletinin yıkılış ve çöküş sürecine gelindiğinde ise Muhammed b. Abdülvehhab'ın (ö. 1206/1792) fikirleri etrafında Vehhabîlik olarak ortaya çıkmıştır. Halifeliğin

⁸³ Kutlu, "Zihniyet Analizi", 19-20.

⁸⁴ Bk. Sönmez Kutlu, "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri", *İslâmiyât Dergisi* 4/4 (2001), 15-36.

⁸⁵ Kutlu, "Zihniyet Analizi", 21, 29.

⁸⁶ H. Yunus Apaydın, *İbn Hazm Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyeni* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 49.

⁸⁷ Kutlu, "Zihniyet Analizi", 29.

kaldırılmasından sonra da siyasal bir ideoloji olarak Seleflik şeklinde tezahür etmiştir. İslâm dünyası açısından bu dönemler toplumsal olarak siyasî, iktisadî ve fikrî açıdan köklü değişimlerin olduğu, dış tehditlerin, işgallerin ve çeşitli buhranların yaşandığı dönemlerdir.⁸⁸

Zâhirîlik akımı ilk defa Dâvûd b. Ali'nin yaşadığı Bağdat'ta yayılmaya başlamıştır. Ebû İshak eş-Şîrâzî kendi yaşadığı dönemde Bağdat'ta Zâhirîliğin ortadan kalktığını ve Şîraz'da küçük bir Zâhirî grubun olduğunu belirtmektedir.⁸⁹ Genel olarak marjinal bir anlayış olarak değerlendirilen Zâhirîlik düşüncesine sahip olan kişiler zaman zaman ortaya çıkmakla birlikte Zâhirîlik bir sistem olarak kalıcı olmamıştır. Zâhirîliğin en güçlü temsilcisi olan İbn Hazm'ın yazılarının etkisi bile sınırlı kalmıştır. XX. yüzyıldan itibaren Zâhirîliğin, özellikle İbn Hazm'ın kitaplarının âlimlerin ilgi alanına girmesi ve pek çok çağdaş müftünün bazı fetvalarında dört mezhebe aykırı olsa bile İbn Hazm'a atıfta bulunarak görüşlerini temellendirmesi ve benzeri gelişmeler ise modern dönemlerde fıkıh düşüncesinde yaşanan ciddi dönüşümün ve klasik dönem literatürünü bir "fikhî çözümler ambarı" olarak görmenin neticesi olarak ayrı bir bağlamda, özellikle Selefliliğin yaygınlaşması olgusuyla bağlantılı biçimde ele alınması gereken bir husustur.⁹⁰

Zâhirî anlayışı temsil eden âlimlerin, iman nazariyesini konu alan eserlerinin günümüze kadar ulaşıp yayımlanmasıyla birlikte özellikle Arap dünyasında sünnete dönme propagandası yapan gelenekçi, radikal ve selefi hareketler üzerinde önemli etkisi olmuştur. Müslüman pek çok kimse böylece amellerine ve siyasi tercihlerine bakılarak değerlendirilmiş ve tekfir edilme yoluna gidilmiştir. Öyle ki Müslümanlar arasında bir çeşit Hâricî fanatizmi yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır.⁹¹

⁸⁸ Kutlu, "Zihniyet Analizi", 29.

⁸⁹ Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabi, 1970), 95.

⁹⁰ Apaydın, "Zâhiriyye", 94.

⁹¹ Kutlu, *Selefliğin Fikrî Arka planı*, 227.

Sonuç

Fakih, muhaddis ve usulcü olmasının yanında dinler ve mezhepler tarihçisi olarak da bilinen İbn Hazm, aynı zamanda edip ve şair oluşuyla da kendisinden müstağni kalınamayacak çok yönlü, sıra dışı ve müstesna bir şahsiyettir. Aktif siyaset tecrübesine sahip olan İbn Hazm'ın yaşadığı ve yetiştiği Endülüs'ün İslâm kültür ve medeniyetinin inkişafında, İslâmî ilimlerin yayılmasında özel ve önemli bir yeri vardır.

Zâhirî düşüncenin bir temsilcisi olan İbn Hazm, kendisini ehl-i hadîs ekolünün içerisinde konumlandırmıştır. Sert mizaçlı ve keskin dilli biri olarak bilinen İbn Hazm, ehl-i re'y ekolüne muhalefet etmiş ve kendileri gibi düşünmeyen muhalifleri sert bir üslupla tenkide tabi tutmuştur. İbn Hazm'ın eleştirileri zaman zaman nezaket sınırlarını da aşarak hakarat derecesine varmıştır.

İbn Hazm'ın eleştirilerine en çok maruz kalanların başında ehl-i re'y'in en büyük temsilcisi kabul edilen Ebû Hanîfe gelmektedir. Ebû Hanîfe, temsil ettiği dinî anlayışın bir yansıması olarak İbn Hazm'ın sert eleştirilerine maruz kalmış ve Ehl-i Sünnet dışında değerlendirilmiştir. Hanefî mezhebi olarak adlandırılan fıkıh ekolünün temsilcisi olan Ebû Hanîfe bir taraftan da Mürciî olmakla itham edilmiştir.

Dinin doğru anlaşılmasının ancak nassın zâhirine bağlı kalmakla mümkün olacağını savunan Zâhirîlik, ortaya çıktığı şekliyle günümüze kadar ulaşamamış olsa da onların kendileri gibi düşünmeyenlere karşı

sergiledikleri aşırı ve dışlayıcı bakış açılarının temsilcileri, farklı zamanlarda olduğu gibi farklı isimler altında günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan mezhep ve fırkalar ehl-i re'y ve ehl-i hadîs taraftarlığı bakımından yeniden değerlendirilebilir ve böylece bu iki anlayışın mezhep ve fırkalara nasıl yansıdığı tespit edilebilir. Bu tespit sayesinde ise iki temel yaklaşımın İslâm'ı anlamada ne kadar önemli olduğu anlaşılacak ve bu iki düşünce yapısının bütün mezhep ve fırkalara uzanan damarları ortaya çıkacaktır.

Günümüzde ortaya çıkan zâhirci, gelenekçi, modernist ve selefi cemaat ve fikir akımları bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde bu iki zihniyetten beslenmektedirler. Müslüman grupların iman anlayışı, İslâm'ın ilk yıllarından itibaren geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslümanların birbirlerine ve başkalarına karşı bakış açılarını ve dinî grupların dünya görüşlerini doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle bu iki zihin yapısının iyi anlaşılması ve iman nazariyesinin doğru bir şekilde ortaya konulması, Müslümanların içinde buldukları trajik durumu anlayıp kavramaları ve yeni çözümler ortaya koymaları konusunda katkı sağlayacağını umuyoruz.

Kaynakça

- Abbas, İhsan. *Târîhu'l-edebi'-Endelüsî*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1985.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Hazm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/39-52. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. *İbn Hazm Zâhirîlik Düşüncesinin Teorisyonu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. "Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/37-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Apaydın, H. Yunus. "Zâhiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 93-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bezzâzî. *Menâkıbü Ebî Hanîfe*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1401.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî Akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Abdullah b. Mes'ûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/114-117. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Dalkılıç, Mehmet. *İbn Hazm'a Göre İslam Mezhepleri*. İstanbul: Lale Kitabevi, 2005.

- Ebû Dâvûd. *Sünenu Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ergüven, Şahabettin. "Zahiriliğin Büyük İmamı İbn Hazm: Hayatı ve Eserleri". *İslâmî İlimler Dergisi* 3/1 (Bahar 2008), 175-197.
- Esen, Muammer. *Ehl-i Sünnet Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musallîn: İlk Dönem İslam Mezhepleri*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği I". çev. Cihat Tunç. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]* 4 (1980), 151-169.
- Goldziher, Ignaz. "Ehl-i Kitaba Karşı İslâm Polemiği II". çev. Cihat Tunç. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi [Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi]* 5 (1982), 249-277.
- Güler, Zekeriya. "Endülüs'te Bir Hadis ve Fıkhî Âlimi: İbn Hazm". *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 7/14 (2009), 155-171.
- Humeydî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Fettûh. *Cezvetü'l-muktebis fî târîhi ulemâi Endelüs*. nşr. İbrahim el-Enyârî. Kahire: Dârü'l-Kitabi'l-Mısri, 1989.
- İbn Beşkûvâl. *es-Sıla*. nşr. İzzet el-Attar Hüseyini. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Neşrû's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1995.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*. 3 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, 1320.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Hazm. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. thk. Komisyon. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Asime, 1404.
- İbn Hazm. *el-Muhallâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetü Dâri't-turâs, ts.
- İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1411.
- İnal, İbrahim Hakkı. "Hanefî Literatüründe Ebû Hanîfe'nin Mürciîliği Problemi". *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*. ed. İbrahim Hatiboğlu. 225-231. Bursa: Kurav Yayınları, 2005.

- Karadaş, Cağfer. "İbn Hazm ve Eş'arilik Eleştirisi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2009), 89-102.
- Keskin, Mustafa. "Osmanlı Âlimi Ahmed el-Mar'aşî'ye Göre İnsan Fiillerinde İhtiyarın Etkisi ve Allame Beyzâvî'yi Eleştirisi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 134/264 (2023), 107-128.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/520-524. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kutlu, Sönmez. "Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Mezhebî Arka Planı". *İmam Mâturîdî ve Maturidilik*. 129-158. Ankara: Otto Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kutlu, Sönmez. "Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik ve Kültürel Temelleri". *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*. ed. Sönmez Kutlu. 19-80. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Kutlu, Sönmez. "İslam Düşüncesinde Tarihsel Din Söylemleri". *İslâmiyât Dergisi* 4/4 (2001), 15-36.
- Kutlu, Sönmez. *Selefilik'in Fikrî Arka Planı: İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*. Ankara: Otto Yayınları, 1. Basım, ts.
- Merâkeşî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid. *el-Mu'cib fi ahbari'l-mağrib telhîsi*. nşr. Muhammed Said el-Uryân-Muhammed el-Arabî. Kahire: Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1963.
- Öğüt, Salim. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/508-512. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özen, Şükrü. "Nehâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/535-538. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sayar, Süleyman. "Dinler Tarihçisi Olarak İbn Hazm Genel Bir Bakış". *Milel ve Nihal* 6/3 (2009), 41-79.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ eş-. *el-Muvâfakât fi usûli's-şerî'a*. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, ts.
- Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. haz. Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Litera Yayıncılık, 4. Basım, 2017.
- Şimşek, Murat. "Ehl-i Re'y Fıkıh Ekolünün Temsilcisi Ebû Hanîfe". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 45-67.
- Şîrâzî, Ebû İshak eş-. *Tabakâtü'l-fukahâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dârü'r-Raidi'l-Arabi, 1970.
- Tirmizî. *el-Câmi'u's-Sahîh=Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Türcan, Galip. "İbn Hazm'a Göre Ehl-i Sünnet Kavramının İçeriği". *Milel ve Nihal* 6/3 (2009), 81-95.

Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemu'l-üdebâ*. nşr. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1993.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Ebû Hanîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/138-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401.